

Vedlegg 2 Vigsling og liturgisk drakt for kantorer – hørings sammendrag med konklusjoner

«Musikken har ei avgjerande rolle for vidare vekst i den norske folkekyrkja» *Björgvin biskop/bispedømmeråd*

«... nest etter Guds ord er musikken det som mest fortjener å feires.» *Martin Luther*

Høringsbrevet ble sendt ut 25. mars 2014 og høringsfristen var 16. juni 2014. Kirkerådet mottok svar fra til sammen 59 høringsinstanser: 10 bispedømmeråd, 9 biskoper, 8 fakulteter/høgskoler, 5 arbeidstaker- og arbeidsgiverorganisasjoner, 5 kirkelige musikk/kulturorganisasjoner, 2 menighetsråd, 9 kirkelige fellelråd og 11 enkeltpersoner.

Høringsinstansenes synspunkt presenteres i tråd med de 6 hørings spørsmålene, med utførlige begrunnelser særlig til begge hovedspørsmål, altså 1a-e og 2a og 2b. Det blir gitt en samlet vurdering ved slutten av hvert hørings spørsmål.

Hørings spørsmål 1a:

Slutter høringsinstansen seg til høringsforslaget om at vigsling av kantor endres fra å være en obligatorisk vigslingsordning til å bli en frivillig handling ved inngangen til tjenesten som kantor?

19 høringsinstanser svarer positivt på dette spørsmålet. I disse svarene er det først og fremst dagens situasjon med lav vigslingsprosent blant kirkemusikere som fremheves som et signal fra yrkesutøverne for å avvikle obligatorisk vigsling. Dette gjenspeiles i hørings svarene fra de biskopene og bispedømmerådene som er positive til høringsforslaget. Disse er ikke nødvendigvis imot vigsling av kantorer i og for seg, men ser et behov for å tilpasse kartet til terrenget.

Om diakoner og kateketer vigsles, er det naturlig at også kantorer vigsles, fremhever flere høringsinstanser. Vigsling av kantorer bør derfor praktiseres på lik linje med andre yrkesgrupper som diakoner og kateketer. Vigsling av kantor bør derfor være en normal ordning. Det bør imidlertid åpnes for at man kan være kantor i Den norske kirke uten at man vigsles, da dette gir større fleksibilitet. (...) Når så få kantorer er vigslet i vårt bispedømme, kan det tyde på at de ikke ønsker vigsling. Derfor er det naturlig å støtte høringsforslaget.

Dette synet deler også *Borg bispedømmeråd* og *Nidaros bispedømmeråd*. Disse høringsinstansene fremhever også at det er problematisk at vigsling til livslang tjeneste i denne sammenheng også kan være frivillig. Det er dermed viktig å finne frem til tjenlige ordninger som en parallell til vigsling, men som ikke nedgraderer kirkemusikeryrket.

Også *Det praktisk-teologiske seminar (PTS)* mener at det ikke bør være en obligatorisk vigsling av kantorer, men en frivillig handling som primært består av forbønn, ut fra det faktum at bare et mindretall av kantorene ønsker vigsling, og at musikken i seg selv er fri og forutsetter ikke vigslede musikere for å kunne fungere optimalt i kirken. «Det er god grunn til å verdsette bidrag fra musikere som ikke er vigslet», mener *PTS*, og

argumenterer for at en oppvurdering av kirkemusikktjenesten ikke trenger obligatorisk vigsling av kantorer, men bør skje gjennom en tydelig verdsetting av kirkemusikerens faglige og musikalske bidrag til gudstjenestelivet. *PTS* viser til Bispemøtets uttalelse fra 2010 (BM 03/10 'Diakonitjenesten i kirkens tjenestemønster') og til at alle som gjør tjeneste i kirken har sin åndelige verdighet og status i dåpen, ikke fra vigslingen. *PTS* deler dette synspunkt, og mener videre at det blir vanskelig å finne gode grunner til å fastholde en gruppe tjenestegjørende som en særskilt gruppe som trenger vigsling og/eller forbønn, etter gudstjenestereformens vektlegging av medliturgenes rolle i liturgien.

Denne forståelsen er også grunnlaget for *Preses i Bispemøtet* sitt svar, hvor det argumenteres for at vigslingsordningen avvikes, men at en forbønns handling ved tjenestestart blir en obligatorisk ordning. Begrunnelsen her er at det er nokså uklart hva som legges i vigsling, og på hvilken måte den vigslede kantor inngår i kirkens tjenestemønster. *Preses* mener at vigslingens egentlig innhold ikke er endelig avklart, og at vigslingsgrunnlaget er nokså vagt. Videre, ser ikke *Preses* en forståelse av vigslingens konstituerende karakter i kantorvigslingen som gjør det til et grunnleggende oppdrag. *Preses* gir likevel rom for at Bispemøtets uttalelse i BM 03/10 kan leses slik at det er en tjeneste blant flere ulike tjenester innenfor det totale tjenestefelleskap:

Preses er kjent med sterke og gode argumenter for vigsling, men ser det som en svakhet dersom vigsling skal være frivillig. Ved en slik ordning vil vigslingen være et rent personlig anliggende, som verken er konstituerende eller funksjonelt. (...) I økumenisk sammenheng er for øvrig også vigsling av kantorer uvanlig. Ingen av de kirker Den norske kirke har kirkefelleskap med har ordinert kantortjeneste

Preses anser at obligatorisk forbønn, ledet av biskop eller prost, for alle kantorer som går inn i fast tjeneste er en erstatning for nåværende vigslingsordning. Hovedelementene fra den nåværende ordningen kan brukes. Også *Voss kyrkjelege fellesråd* støtter dette standpunktet.

Høringssvarene gjenspeiler hvor ulikt høringsspørsmålet har blitt oppfattet, og hvor ulikt en vurderer behovet for vigsling av kantorer. *Det praktisk-teologiske seminar* svarer at kantorens tjeneste ikke får sin verdighet ved å være en del av prestedtjenesten eller diakontjenesten, men gjennom sitt kirkemusikalske bidrag; det vil da ikke være nødvendig at kantoren står under biskopens særlige tilsyn. Likeså argumenterer *Det teologiske fakultet* at

Selv om Den norske kirke har en lang tradisjon for vigsling av andre tjenestekategorier enn prester, og selv om prestedtjenesten er nær til det som konstituerer kirken, uten at prestedtjenesten verken konstituerer sakrament eller kirke, er tradisjonen kritisk til «ontologiske [filosofisk studie om *væren*] oppfatninger av ordinasjon og ulike former for vigsling, om det er til biskop eller diakon. Selve vigslingshandlingen konstituerer ikke noen form for ontologisk forandring, ei heller presteordinasjon. Denne tradisjon er vel verd å holde i hevd. Samtidig er det på samme basis lite til hinder for å kunne organisere gudstjenester til innsetting i ulike former for kirkelig tjeneste, og de som tar del, kan gjerne ikle seg liturgiske plagg.

Det er, hevder *Det teologiske fakultet*, dermed lite til hinder for å innsette kantorer med egne gudstjenester, «så fremt kirken ikke insisterer på at det skal være nødvendig for tjenesten.» Det vil i fall gjeninnføre ontologiske forestillinger om vigsel som er vår evangeliske tradisjon fjern.» Siden det ikke falt noen inn «å pålegge slike som Ludvig Mathias Lindeman, Ludvig Nielsen eller Egil Hovland å vigles til tjeneste», og fordi det ikke vil være rekrutterende til kantortjeneste, er det grunn nok til å legge hele tenkningen på hyllen. Organistens tilhørighet i gudstjenesten kan markeres på ulike måter, og bør kunne fortsette med det.

Disse høringsinstansene mener at ordningen for vigsling av kantorer gjøres om til en annen passende handling som markerer tjenestestart. Ordningen kan være basert på den nåværende ordningen.

Hele 6 av 8 utdanningsinstitusjoner støtter høringsforslaget om en frivillig forbønnshandling. Disse institusjonene fremlegger ulike begrunnelser for det, men i hovedsak oppgis rekruttering, økumenisk vigslingspraksis og musikkens frie egenart (uten teologiske rammer) som begrunnelser. Flertallet fremhever at det finnes ingen klar teologiske grunnlag for vigsling.

Griegakademiet poengterer at det er uheldig at kirken som det eneste kirkesamfunn skal kreve vigsling av kantorer, særlig ettersom den teologiske begrunnelsen ikke er tilstrekkelig klar og omforent:

Mange som praktiserer yrket, med eller uten godkjent kompetanse, mangler forståelse og motivasjon for å bli vigset. De færreste vil oppleve det som en nedgradering av tjenesten betydning at vigslingen og dermed biskopens tilsyn faller bort.

NTNU fastslår at «vi har hele tiden vært kritisk til innføring av obligatorisk vigsling for kantorer. ... Vi registrerer med tilfredshet at ordningen nå foreslås reversert.» *NTNU* begrunner dette med at

Det kunstfaglige perspektivet er og fortsatt vil være den primære innfallsvinkel for yrkesutøvelsen som musiker også i kirken. Med en avklart og oppgradert forståelse av kunst som erkjennelsesmåte og fortolkningsområde vil kirken kunne tilby meningsfulle arbeidsplasser for motiverte profesjonelle kirkemusikere, samt en bredere og rikere kommunikasjon med nåtidens befolkningen – i nåtidens kontekst – om de store eksistensielle spørsmål som alltid har opptatt og engasjert mennesket, uavhengig av tid og kultur. Vi ser det som begrensende og uheldig om kunst underlegges en teologisk basert rolle som resulterer i en instrumentell forståelse av kirkemusikken og kirkemusikktjenesten.

Frivillig vigslingsordninger er også ønskelige

Norges musikkhøgskole begrunner sin positive holdning til høringsspørsmålet ved å henvise til en kritisk rekrutteringssituasjon. Likevel fastslår de at i heltidsstillinger, hvor kantoren er involvert i trosopplæring eller lignende, er det naturlig at vedkommende er vigset. Videre, opplyses det at studentene selv er lite opptatt av ordningen, som oppleves som en «sovende paragraf». «Fordi vigsling er et kirkelig anliggende, er opplysningene om obligatorisk vigsling av kantor tatt ut av de nye gjeldende studieplaner.»

Stavanger kirkelige fellesråd støtter en frivillig personlig vigslingsordning, selv om de opplyser at i henhold til ønske fra Stavanger biskop er det de senere årene i tilsettingsbrevet til kantor stilt krav om vigsling og at tilsetting har forbehold om at biskopen kan vigsle den tilsatte. Unntak for dette kravet har vært dersom den tilsatte har vært i annen sammenheng som kantor uten vigsling og har lengre tjenestetid som kantor. *Stavanger kirkelige fellesråd* anbefaler at for de som ikke velger vigsling, skal det være en «obligatorisk markering ved starten av tjenesten som markerer tjenestens karakter og rolle. Den bør være en forbønnshandling».

Ulike innspill fra høringsinstanser

Flere høringsinstanser problematiserer at vigslingsordningen foreslås erstattet med en ny ordning som mangler presedens i Den norske kirke, og at ulike vigslingsordninger allerede eksisterer side om side. *Det teologiske Menighetsfakultet*, som argumenterer for det alternative forslaget, mener at den foreslåtte handlingen er en ny mellomkategori, nemlig en forbønnshandling. I likhet med vigsling mener de at handlingen kan gjennomføres bare en gang, ved inngangen til tjenesten. Tolket slik, er det krevende å finne den prinsipielle forskjell til vigslingen, særlig da det bare er det terminologiske og bruk av stolaen som differensierer. Dette vil føre til et uheldig hierarki av vigslingshandlinger, som kan unngås ved å tydeliggjøre kategoriene vigslede og ikke-vigslede, istedenfor å innføre uklare mellomkategorier. Logisk sett leder dette videre til den eksisterende allmenne vigslingsordningen, 'Vigsling til fast kirkelig tjeneste (GB II, s. 197)', bør oppheves. *Menighetsfakultetet* mener likevel at denne liturgien, som var i bruk for kantortvigsling før nåværende vigslingsliturgi for kantorer ble godkjent i 1998, er den som ville egne seg best som basis for en frivillig ordning med særskilt forbønnshandling.

Andre ser at denne løsning også har problematiske sider, blant annet fordi status for kantorer som allerede er vigslet blir uklar, og at ordningen vil bidra til en gradering av ulike tjeneste- og vigslingsordninger. *Ski kirkelige fellesråd*, som svarer med et betinget ja på hørings spørsmålet, etterspør en utredning om hvordan en slik frivillig handling skal forstås, og hva den innebærer for kantoren, arbeidsgiveren og evt. biskopen. At det er frivillig innebærer at handlingen får desto mindre betydning, og kanskje «tenderer mer mot innsettelse». *Griegakademiet* mener det ikke er naturlig at det i en forbønnshandling skal inngå elementer som formaning, løfteavleggelse og håndslag.

Misjonshøgskolen og *Presteforeningen* støtter også en prinsipiell ekklesiologisk tenkning om ulike tjenester innenfor det totale tjenestefellesskapet i kirken, slik som det står i BM 03/10, s. 10, og mener videre at tenkningen kan utmyntes gjennom begge hørings spørsmål. Likevel, mener *Misjonshøgskolen* at «på tross av at en frivillig og samtidig tjenestespesifisert forbønnshandling vil kunne gi et svakere inntrykk av kantortjenestens plassering i det totale tjenestefellesskapet, «vil [vi], på bakgrunn av de erfaringer Dnk har gjort seg med obligatorisk vigsling, og med sideblikk til manglende økumenisk presedens, likevel støtte det fremsatte forslaget.».

Dette synet støttes også av *Tromsø kirkelige fellesråd*, som legger til at det likevel ikke er lett å begrunne at det gjøres forskjell på kateket, diakon og kantor når det gjelder vigsling. Slik sett er nåværende ordning med obligatorisk vigsling konsistent. Disse instanser ser farene i å avvikle vigslingsordningen som kan signalisere en nedskrivning av kantortjenesten både for dem som er vigslet og for dem som ikke er det.

Samtidig, ser noen høringsinstanser at utfordringene i høringsspørsmålene gjør at det ikke er mulig å finne konkluderende svar på problemsstillingene. *Det norske diakonforbund* skriver at

Vi finner det umulig å gi et entydig svar på dette. Prinsipielt følger vi argumentasjonen om at kantortjenesten bør være en vigslet tjeneste, men vi mener at å ha dette som obligatorisk ikke er tjenlig. Som en slags mellomting ønsker vi at det kan fremstå som et ønske og en positiv forventning fra kirkens side at kantor vigsles. Hvorvidt dette gjøres aktuelt avklares i samtale/dialog mellom den enkelte kantor og biskop.

Norske kirkeakademier og Presteforeningen tar ikke eksplisitt stilling til spørsmålet om hvorvidt vigsling skal være obligatorisk eller endres til å bli en frivillig ordning med forbønn i starten av tjenesten, men har som primæranliggende at det ikke må foretas noen endringer som bidrar til en svekkelse eller opplevelse av svekkelse av kirkemusikkens betydning og status. Videre, bør dette perspektivet være førende i vurderingen av hvorvidt ordningen skal endres. *Presteforeningen* ser oppdelingen blant kirkemusikergruppene slik:

1. Ansatte med mindre enn 50 % stilling og/eller under utdanning som ikke oppfyller kvalifikasjonskravet for kantor. Disse får tilbud om eller pålegges en forbønnshandling.
2. Kvalifiserte kantorer i stilling over 50 % som av personlige årsaker ikke ønsker vigsling vigsles ikke, men pålegges/tilbys forbønnshandling
3. Kvalifiserte kantorer i stilling over 50 % som ikke har motforestillinger mot det, vigsles.

Presteforeningen mener at dette vil føre til at vigsling forstås som en *normalordning* for kvalifiserte kantorer, og den enkelte må selv ta initiativ for å *unngå* vigsling ved første ansettelse. Likevel, skriver *Presteforeningen*, er dette et pragmatisk standpunkt som bryter radikalt med kirkens forståelse av vigsling og er verken teologisk eller logisk holdbar, men tar den hele kantorgruppa på alvor med sine forskjellige behov.

Høringsspørsmål 1 b:

Hvis høringsinstansen sier ja til høringsspørsmål 1a, slutter en seg til valget av ordet «forbønn» om handlingen?

Selv om 19 instanser slutter seg til høringsforslagets endringsforslag, er ikke alle er enige om at det skal være en forbønnshandling, noe som også poengteres i begrunnelsene ovenfor. For eksempel foreslår *Bodø kirkelige fellesråd* at ordningen fortsatt skal hete *vigsling*, og Borg bispedømmeråd mener det ville være tåkeleggende å bruke andre begreper for en slik handling, siden man ikke tidligere har brukt annet enn ordet vigsling i forbindelse med kantortjenesten.

Følgende 15 instanser støtter forslaget i 1b helt eller delvis:

Agder og Telemark biskop/bispedømmeråd, Det praktisk-teologiske seminar, Kongsvinger kirkelige fellesråd, Larvik kirkelige fellesråd, Misjonshøgskolen, Nidaros bispedømmeråd, Norges musikkhøgskole, NTNU, Presteforeningen, Ski kirkelige fellesråd, Stavanger kirkelige fellesråd, Tromsø kirkelige fellesråd, Grieg akademiet og Voss kyrkjelege fellesråd.

Høringsspørsmål 1c:

Hvis høringsinstansen ikke slutter seg til ordet «forbønn», foretrekker en da å bruke ordet «innvielse», «velsignelse», «sendelse», «vigsling» eller et annet ord?

Da de fleste som svarer positivt på høringsspørsmålet også svarer positivt til 1 b, har høringsinstansene svart kun i begrenset grad på dette spørsmål. En annen betegnelse, «innsettelse», ble valgt av to instanser. Ingen av høringsinstansene foreslår de to siste benevnelsene «velsignelse» og «sendelse». Det er tydelig fra høringssvarene at «forbønn» eller «vigsling» eller «innvielse» er å foretrekke blant alternativene.

Høringsspørsmål 1 d:

Hvis høringsinstansen sier ja til høringsspørsmål 1 a, anbefaler en også at en korkappe (eller svart cassock) kan brukes av alle kirkemusikere som liturgisk drakt, og med røklin (en kort messeskjorte) over denne for dem som har hatt en slik forbønnshandling for sin tjeneste som kantor?

Høringssvarene her er sprikende. Seks instanser svarer ja til spørsmålet, mens 6 instanser anbefaler fleksibilitet (drakttype og/eller frivillig ordning). Tre instanser anbefaler alba med skråstilt stola, 4 instanser anbefaler ingen liturgisk drakt for ikke-viglede mens 3 instanser mener saken må utredes nærmere.

Mange høringsinstanser behandler vigsling og liturgisk drakt sammen. Med dette mener flere instanser at dersom man velger bort vigsling som obligatorisk handling, velger man også bort liturgisk drakt, eller at alba og stola ikke brukes som vigslingstegn for kantorer. *Bodø kirkelige fellesråd* foreslår ingen liturgisk drakt. Et flertall av dem som både har svart positivt til høringsspørsmålet, og dem som har svart positivt til det alternative forslaget, fremmer en fleksibel holdning til bruken av liturgisk drakt, eller etterlyser hva drakten skal bety for en handling som ikke er annet enn personlig forbønn (*Ski kirkelige fellesråd*).

Stavanger kirkelige fellesråd ser ikke behovet for liturgisk drakt utover hvit kappe, og *Tromsø kirkelige fellesråd* hevder at en særskilt drakt for ikke-viglede vil bidra «kun til å skape unødvendig skille mellom ansatte og frivillige deltagere i gudstjenesten.» *Det teologiske fakultet* uttaler:

Ved å utstyre ulike tjenestekategorier med ulike drakter, korte eller lange, gjeninnføres egentlig den ordning som kirken for få tiår siden stilltende skrinla. Kanskje vil et mangfold av liturgiske klær og frihet til å bruke sivile klær, være den klokeste måten å unngå forestillingen om at det her kles aktørene opp til graderte stender i kirken.

Høringsspørsmål 1 e:

Hvis høringsinstansen sier ja til høringsspørsmål 1a, anbefaler en at det fortsatt skal finnes en egen vigslingsliturgi for kantor, forestått av biskopen eller den biskopen bemyndiger til dette?

Til dette spørsmålet svarer 11 instanser ja, ytterlige 4 instanser svarer ja til dette spørsmålet, men mener biskopen bør vigsle, 3 instanser svarer at en enklere forbønnshandling kreves. 4 instanser mener at vigslingsliturgien kan avskaffes.

Flertallet av dem som svarer positivt på høringsspørsmålet mener at nåværende vigslingsliturgi bør bestå. *Det praktisk-teologiske seminar* presiserer at betydningsforskjellene mellom vigslingsliturgi og forbønnshandling må avklares i dette spørsmålet. En forbønnshandling kan utarbeides friere og kan utføres av andre enn biskopen. Gudstjenestebokens *Vigsling til kirkelig tjeneste* fra 1977/1991 beskrives som «massive forbønnshandlinger med framstilling, vigslingstale, forbønn og epiklese, og går derfor i retning av en ordinasjon. Dette skaper uklarhet i embetsteologien.» Derfor mener *Det praktisk-teologiske seminar* at det bør arbeides med å utvikle en enklere forbønnshandling som kan utføres av biskopen eller andre. *NTNU* mener at kirkemusikere som ønsker vigsling kan benytte ordningen «Vigsling til fast kirkelig tjeneste» for dem som ønsker en vigslingshandling.

Oppsummering

Et *mindretall* av høringssvarene (20) støtter *høringsforslaget* om å endre dagens ordning til en frivillig forbønnshandling. Det er *Preses, Agder og Telemark biskop og bispedømmeråd, Borg bispedømmeråd og Nidaros biskop og bispedømmeråd*, hele 6 av 8 utdanningsinstitusjoner (*Teologisk fakultet, Praktisk-teologisk seminar, Misjonshøgskolen, Norges musikkhøgskole, Griegakademiet og NTNU*) og 8 av 9 kirkelige fellesråd (*Tromsø, Bodø, Kongsvinger, Stavanger, Voss, Larvik, Ski, og Lillehammer fellesråd*).

Tre høringsinstanser konkluderer ikke i hovedspørsmålet, men gir synspunkt på hva en bør ta hensyn til i den videre prosessen, ikke minst å unngå at kirkemusikkens betydning og status blir svekket (*Presteforeningen, Det norske diakonforbund og Norske kirkeakademier*).

Høringssvarene som støtter *høringsforslaget* om å endre dagens ordning til en frivillig forbønns gudstjeneste, begrunnes svært ulikt. Det er erfaringene med at ordningen er lite brukt som fremheves som hovedgrunnlaget for å utvikle vigslingsordning, eller å gjøre den frivillig. Dette er et argument som gjentas oftest i høringssvarene. Fordi vigslingsordningen er tatt i bruk av omtrent en fjerdedel av kirkemusikere i Norge, argumenteres det for at det er en sovende ordning som ikke er ønsket av verken kirkemusikere eller kirken selv. Likevel vil kun 4 høringsinstanser avskaffe vigsling som mulig alternativ, enten som frivillig eller obligatorisk ordning.

Dernest fremheves det at klare teologiske begrunnelser for vigslingsordningen mangler, at vigsling ikke er konstituerende for kirkens selvforståelse, og at kirkemusikken i seg selv ikke er noe som kan underlegges teologiske rammer. Disse argumentene viser at forståelsen av vigsling av kantor er lite innarbeidet i kirken, og det råder mye usikkerhet om hva det betyr for kirkens virke og struktur, og hva kirken mener om

kirkemusikertjenestens nødvendighet. Flere instanser argumenterer for at det er grunn til å rydde opp i ulike vigslingsordninger, og at en enkel, frivillig forbønnshandling før tjenestestart vil ivareta vigslingshandlingens hovedintensjoner.

Et annet argument, som i særlig grad fremmes av utdanningsinstitusjoner, er at vigsling av kirkemusikere kan virke dempende på rekruttering til profesjonen. Den obligatoriske vigslingsordningen får da et delansvar for at det allerede er stor mangel på kirkemusikere.

Flertallet av disse høringsinstansene vektlegger at kirkemusikertjenesten vil bli devaluert om man går over til en frivillig forbønnshandling. En slik devaluering er ikke ønskelig. Videre påpekes det at det kan oppstå en uforståelig forskjell mellom tjenestegruppenes vigslingsordninger dersom enkelte av disse skulle gjøres frivillig. Også flere av høringsinstansene med flertallssynspunktet fremmer dette som et viktig argument.

Høringssvarene viser at spørsmålstillingene knyttet til liturgiske klær henger sammen med svaralternativene. Instansene som svarer positivt til høringsforslaget fremmer et syn hvor den enkelte kirkemusikers egne preferanser, eller menighetens tradisjon, legger føringen.

Høringssvarene som støtter forslaget om å endre dagens vigslingsordning til en frivillig forbønnshandling viser at ordningen for vigsling til kantortjeneste i Den norske kirke bør bestå som frivillig ordning for kirkemusikertjenesten, og eventuelt suppleres med en forbønnsordning før tjenestestart.

Høringsspørsmål 2a:

Slutter høringsinstansen seg til det alternative forslaget om at vigsling av kantor forblir en obligatorisk ordning og forstås som en vigsling ved en biskop til en livslang tjeneste under biskopens særlige tilsyn og med skråstilt stola som vigslingstegn over en alba?

De 37 høringsvarene som stiller seg negativt til høringsforslaget, og positivt til det alternative høringsforslag, presiserer behovet for å ivareta kantortjenestens sentrale rolle i og for kirken. Det signal som gis om kantorigslingen avvikles vil bli oppfattet som en devaluering av kirkemusikken og av kantorenes tjeneste. Det argumenteres også med at det ikke er blitt gitt tilstrekkelig tid til å innføre ordningen, og at ordningen er blitt innført kun delvis ved bispedømmene.

Kantortjenesten tolkes som en nødvendig tjeneste i kirken, på lik linje med de øvrige tjenestene: katekettjenesten og diakontjenesten. Dersom disse vigsles, mener høringsinstansene at det også er naturlig med vigsling for kantorer. I likhet med det man leser i svarene fra høringsinstansene som har svart positivt til høringsspørsmål 1, peker mange av flertallets svar på et behov for fleksibilitet i opptak til ordningen, og ulike draktløsninger. Draktspørsmål drøftes under Høringsspørsmål 2b nedenfor.

Nord-Hålogaland biskop/bispedømmeråd poengterer at kirkemusikernes profesjonelle kompetanse i etterkrigstiden har vært preget av høy musikalsk standard.

Denne styrkingen er skjedd etter mønster særlig fra Tyskland. Dette, kombinert med økt fokus på den teologiske forankringen for kirkemusikkens funksjon i kirkens liv, har ført til at vi har fått en unik kirkemusikerstand med en fundamental forståelse for og tanke om sangen og musikken og dens funksjon i og for

gudstjenestelivet. På dette området er Den norske kirke fremst i økumeniske sammenhenger og forvalter på den måten en eksportvare.

Dette har kommet kirken til gode ved at flere toneangivende kirkemusikere, med kantortjenesten i en menighet som basis, også involverte seg i utdanning av andre kirkemusikere, komponering av ny kirkelig bruks- og kunstmusikk og ikke minst, bidro til å klargjøre musikkens ikke altfor selvfølgelige plass i kirkens liv og den teologiske bakgrunnen for dette.

Nord-Hålogaland biskop/bispedømmeråd viser til kirkemusikernes betydning i liturgi- og salmebokarbeidet som har vært med «å bygge deres identitet, gi trygghet, frimodighet og stolthet i tjenesten.». Denne utviklingen har vært positiv for alle partene, og den kulminerte på mange måter med innføring av vigsling av kirkemusikere. Denne vigslingsordningen er blitt underkommunisert etter Kirkemøtets vedtak i 1998, mener *Nord-Hålogaland biskop/bispedømmeråd* og poengterer at «å overlate et så stort og viktig spørsmål til hver enkelt kantor er å legge til rette for at et alt for viktig anliggende fragmenteres og usynliggjøres».

Høringsspørsmålet vil «rive grunnen under de unike verdiene vi har klart å etablere og ta vare på i norsk kirkemusikktradisjon. (...) Nå er det virkelig behov for å slå fast at den ordningen som vi nå har med vigsling av kirkemusikere, skal opprettholdes.»

Bjørgvin biskop/bispedømmeråd beskriver det slik: «ei endring i ordlyden kan oppfattast som ei devaluering av kantortjenesta og det er ikkje intensjonen.»

Andre viser til at kampen om å beholde eller erstatte obligatorisk vigsling speiler uklarheter i hvordan man skal oppfatte kirkens forståelse av hva en kirkemusiker kan, skal eller bør være. «Kantortenesta bør styrkast og sjåast på som ei klar kyrkjeleg og kyrkjelydsbyggande stilling», skriver *Møre biskop/bispedømmeråd*, som gir sin uforbeholdne tilslutning til spørsmålet. Dette omformuleres i høringssvaret fra kantor *Are Alund*, som påpeker at høringsdokumentet legger opp til at man kan forstå kirkemusikerens rolle som en motsetning mellom å være kirkelig og å være musiker, noe som han mener burde føre til tiltak for å samhandle begge, og det er noe som nettopp vigslingen kan tydeliggjøre.

Stavanger biskop/bispedømmeråd mener at oppslutning blant kantorer for vigsling har liten verdi som argument for å avskaffe ordningen, da det er innføringen og manglende oppfølging på bispedømmenivået som har sviktet.

Rønvik menighetsråd og *Are Alund* poengterer at det som er vesentligst for kirken å vite er hva den vil med kantortjenesten, mer enn det er å forstå hva kantorene selv ønsker, eller å forstå hvordan vigslingen praktiseres i dag. Det er for snevert å fastholde at kantortjenesten verdsettes og styrkes på andre måter enn gjennom vigsling, da utgangspunktet må være en erkjennelse av kirkemusikkens sentrale betydning for gudstjenestelivet og for virksomheten i kirken. Vigsling er et uttrykk for det, mener *Rønvik menighetsråd*. Økumeniske hensyn er mindre viktig enn tjenestestrukturen som nå skal være dynamisk og fleksibel. «Økumenikk handler ikke bare om å gjøre som de andre, men også å påvirke andre», skriver *Are Alund*. 7 høringsinstanser påpeker at høringsdokumentet viser at forståelsen av kirkemusikertjenesten ikke er fundamentalt endret i en retning som skulle tilsi at vigsling nå blir gjort om til en frivillig ordning.

Andre instanser tar til ordet for å kritisere høringsbrevet og dermed grunnlaget for problemstillingen. *Areopagos* skriver:

Forslaget om avvikling begrunnes med at Kirkemøtets vedtak ikke er gjennomført i tilstrekkelig grad. Dette oppleves ikke som en tilstrekkelig begrunnelse. Det bør kunne innføres fleksible og gode ordninger som gjør at vigsling av kantor over tid blir den bærende ordning ved nytilsetting av kantor.

Svært mange høringsinstanser fremhever at ordningen bør føre til at tjenestene diakon, kateket og kantor sidestilles, men at Kirkerådets primære forslag endrer dette forholdet. *Hamar biskop/bispedømmeråd* gir en kommentar til forholdet mellom de vigslende tjenestegruppene ved å påpeke en feiltolkning i høringsnotatet side 27:

Høringsnotatet gjenspeiler en uavklarhet i vår kirke i forholdet mellom vigsling til tjeneste og ordinasjon/vigsling til prestedtjeneste. Dette er forvirrende og uheldig. Bispemøtet i 2010 tydeliggjorde diakontjenesten som en selvstendig og nødvendig tjeneste, og ikke som en del av den ordinerte tjeneste. Dette ble understreket på Kirkemøtet i 2011. På samme måte står kateket- og kantortjeneste støtt på egne ben som en vigslet tjeneste med et særlig ansvarsfelt i kirken. Men høringsdokumentene som vi nå skal svare på konkluderer med at diakon og kateket *hører inn* under tjenesten med ord og sakrament (den ordinerte tjenestes særlige ansvar), men at kantor ikke gjør det. Dette oppleves som umotivert og ubegrunnet. Argumentene *mot* å vigsle kantor begrunnes primært i at ordningen ikke er godt nok fulgt opp av kirke og utdanningsinstitusjoner. Vi kan ikke se at det er et argument mot vigsling av kantor.

Bjørgvin biskop/bispedømmeråd kritiserer det samme stedet i høringsnotatet og skriver at

«Det er ikkje ei god oppsummering å prøva å gjeninnføra tanken om eit felles kyrkjeleg embete som grunnlag for vigsling når Bispemøtet og Kyrkjemøtet tar avstand frå det».

Kun 10 instanser går inn for å fortsette med obligatorisk vigsling, uten en avklart fleksibilitetsordning. Flertallet (også blant høringsinstansene som svarte ja til det primære høringsforslaget) taler for regulert fleksibilitet i praktisering av vigsling. Flere mener at det må legges til rette for en fleksibel overgangsordning inntil vigsling av kantor er den bærende ordningen, og at ordet «obligatorisk» bør erstattes med «normalordning».

Andre argumenterer for at ordningen må praktiseres romslig i en lang overgangsperiode slik at yngre kantorer forberedes på ordningen. Også *Det norske diakonforbund*, som svarer uten å konkludere på noen av høringssspørsmålene, mener at vigsling, om det skulle bestå som alternativ, ikke skal være obligatorisk.

Det teologiske Menighetsfakultet, som også er noe tvilende til begge spørsmål, mener at det er riktig at kirken viderefører intensjonen om obligatorisk vigsling for kantorer, da dette styrker kantortjenesten som en særskilt kirkelig tjeneste. *Menighetsfakultetet* argumenterer imidlertid for en «mykere praksis enn det man legger til grunn for prestedtjenesten, slik at det er mer i tråd med den praksis kirken har for diakon- og katekettjenesten. ... Dette kan gjøres gjennom at det gis frihet til det enkelte sogn til å

utlyse stillingen med krav om vigsling eller ikke.». Likevel er det tydelig i svarene at vigslingen ikke skal være frivillig, men obligatorisk.

Ulike ikke-obligatoriske ordninger

Flere arbeidstaker- og arbeidsgiverorganisasjoner slutter seg fortsatt til vedtaket i Kirkemøtet 1998 om Vigsling av kantor, men ser et behov for flere endringer (*MFO*, *TeoLOGene* og *KA*).

MFO «ønsker primært vigsling av kantor som en ikke-obligatorisk ordning, sekundært som obligatorisk med vide rammer for unntak», altså som en normalordning. *MFO* mener det er uheldig at høringsdokumentet ikke behandlet de historiske og teologiske koblingene mellom «obligatorisk» og «vigsling». Dagens ordning bør dermed beholdes mener disse høringsinstansene, og ses i sammenheng med de andre tjenestegruppene diakon og kateket. *MFO* understreker at det ikke på noe vis er nødvendig at ordningen må være obligatorisk, og at en ikke-obligatorisk vigsling av kantor vil kunne bli en nødvendig motivasjon for kirken selv å ta initiativ til vigsling.

MFO og *KA* mener at en «dispensasjonsordning for [de som ikke ønsker vigsling] vil kunne ivareta den nødvendige fleksibilitet, og bidra til at kirken ikke avskjærer seg fra sårt tiltrengt arbeidskraft.». *KA* mener at vigsling bør opprettholdes som normalordning, med dispensasjonsordninger som tar hensyn til den sammensatte gruppen. *KA* ser positivt på at flest mulig av kantorene vigsles, men vil peke på biskopenes mulighet til å motivere kantorene til å la seg vigsle, da vigsling skal og bør begrunnes ut ifra hva som er kirkens behov. Videre, må vigslingsordningen kommuniseres slik at det gir gjenklang hos kirkelige medarbeidere, heriblant kantorene. Det råder imidlertid fortsatt stor uklarhet i hva som ligger i vigslingen og hva den «gir» av fordeler og ulemper for en yrkesutøver. *KA* anbefaler at Bispemøtet utgir et hefte med tittelen «Hvorfor vigsling er viktig».

Andre taler for at vigslingsordningen bør bestå, men gjøres om til å være *en frivillig ordning*. *Oslo biskop/bispedømmeråd* argumenterer at grunnen for at deres egen negative holdning til obligatorisk vigsling er begrunnet i at rammeforholdene rundt stillingene og den praktiske situasjonen ikke tilsier at ordningen kan gjøres obligatorisk. Likevel ser *Oslo biskop/bispedømmeråd* verdien i ordningen for kirken, menighetene og kantorene selv, og at ordningen også kan inkludere muligheten for å vigsle kantorer som er i mindre stillinger. *Oslo biskop/bispedømmeråd* fastholder at kirken selv bør være initiativtaker.

Kantor eller organist

Selve tittelen *kantor* er på ingen måte entydig, mener *Menighetsfakultetet*. Tittelen *kantor* er en stillingskategori for alle kirkemusikere som har gjennomført den 4-årige bachelorutdanningen på 240 studiepoeng (eller tilsvarende) og benyttes enten stillingsinnehaveren er vigslet eller ikke, og kan om man så ønsker, velges bort av den enkelte til fordel for en annen tittel (menighetsmusiker, organist e.l.). Mange kirkemusikere har en kortere eller annen utdanning, noe som gjenspeiles i kirkelandskapet med ulike stillingsstørrelser, titler (gudstjenestemusiker, korleder, kirkemusiker osv.), lokale forhold og behov. Profesjonsstudiet for prester gir det formelle grunnlaget, mens først vigslingen gjør kandidaten til prest. *MF* mener at også øvrige vigslede tjenester bør sondre mellom navnet på profesjonsutdanningen og vigslingsbetegnelsen, og slik fastholde at det vigsles til en stilling og ikke til en stand. *MF* foreslår at tittelen *organist* reserveres til kirkemusikere med fulle kvalifikasjoner på kirkens hovedinstrument, og *kantor* likeså til kirkemusikere som er vigslet.

Stavanger biskop/bispedømmeråd mener derimot at

Det er viktig at tittelen kantor ikke knyttes til vigslingen, men til kompetansen. Motivasjon og begrunnelse for vigsling kan ikke ligge i tittel og lønn. Samtidig er det viktig å holde på kvalifikasjonskravet for å få mulighet til å vigsles.

Morten Løberg Strand (tilhørende Bragernes menighet) mener at man bør se på muligheten for alternative stillingstitler for nye ikke-vigslede medarbeidere, men uten å berøve dem noe av faglig og personlig verdighet. *Rønvik menighetsråd* tar opp tematikken om livslang tjeneste og lojalitet til kirkens lære i sin uttalelse. Disse forestillinger forbindes med usikkerhet og skepsis, og er ikke bare knyttet til kantortjenesten. Slike 'troskapsløfter' oppleves klamt og begrensende, noe som tyder på et behov for «språklig fornyelse i samtalen både rundt ordinasjon og vigsling som i større grad tar inn de perspektivene som handler om verdien av tjenesten, om tilsynet som støtte og om livslang tjeneste som kirkelig tilhørighet fremfor streng lojalitet.»

Oppsummering

Et klart flertall av høringsvarene (37) støtter det *alternative* forslaget, nemlig at dagens ordning med vigsling til kantortjeneste i Den norske kirke beholdes. Det gjelder høringsvaret fra hele 7 av 10 biskoper (*biskopene i Oslo, Hamar, Tunsberg, Stavanger, Bjørgvin, Møre og Nord-Hålogaland*) og 7 av 10 bispedømmeråd (*Oslo, Hamar, Tunsberg, Stavanger, Bjørgvin, Møre og Nord-Hålogaland*). Dessuten gjelder det *Musikernes fellesorganisasjon (MFO), Det teologiske Menighetsfakultet, KA Kirkelig arbeidsgiver- og interesseorganisasjon, Kirkelig utdanningscenter i Nord (KUN), Kirkemusikksenter i Nord, Ung kirkesang, Norges kirkesangforbund, Areopagos, Rønvik menighet, Nidaros domkirke og Vår Frue menighet, Vestvågøy kirkelige fellesråd* og alle av de 11 uttalelsene fra enkeltpersoner, hvor et flertall er vigslede kantorer.

En nesten unison begrunnelse som *flertallets høringsinstanser* gir for å videreføre dagens ordning med vigsling av kantorer er at selv om det ikke er intensjonen, vil det bli oppfattet som en «devaluering» av kirkemusikken og kantorenes tjeneste om man går over til en frivillig forbønnshandling. Også flere av høringsinstansene med mindretallssynspunktet og høringsinstanser som ikke har konkludert i hovedspørsmålet, frykter dette. En slik devaluering er ikke ønskelige.

En annen begrunnelse som svært mange gir, er at det er for tidlig å avvikle ordningen når det bare er gått 15 år siden vigslingsordningen trådte i kraft. Å innarbeide vigsling i en tjenestegruppe i vår kirke som har en lang historie uten vigsling i vår kirke, vil med nødvendighet ta tid.

Enda en begrunnelse som mange gir er at siden diakoner og kateketer vigsles, er det naturlig at også kantorer vigsles. Det bør være samme ordning for disse tre tjenestegruppene. Dessuten har ingen annen tjenestegruppe i kirken en tilsvarende forbønnsordning som den høringsforslaget foreslår.

Imidlertid presiserer svært mange av flertallets hørings svar at om vigsling er en obligatorisk ordning, bør den (inntil videre) praktiseres «på en myk måte» eller «romsleg ved tilbud og ikkje tvang». Flere, blant annet *Stavanger bispedømme*, som har flest

vigslede kantorer, foretrekker ordet «normalordning» og legger vekt på at det aktivt må oppmuntres til vigsling. Deres erfaring er «at flere ønsker å la seg vigsle etter å ha vært i tjeneste i kirken en god stund». Andre innfører ordet «dispensasjon», slik en allerede i dag kan søke biskopen om dispensasjon fra kravet om at kirkelig ansatte skal være medlemmer av Den norske kirke. Ordet «frivillig» avvises derimot, og mange presiserer at ordningen fortsatt bør være obligatorisk, men altså praktiseres romslig. Flere påpeker at det kan være mange ulike grunner til at noen kantorer ikke ønsker vigsling, blant annet fordi mange kommer fra andre land og ikke er medlem av Den norske kirke.

Høringssspørsmål 2b:

Hvis høringsinstansen sier ja til høringssspørsmål 2 a, anbefaler en også at liturgisk drakt for kantorer skal være alba og skråstilt stola, med psalter som kjennetegn på stolaen?

Flertallet av høringssvarene bemerker at synet på vigsling og liturgisk drakt henger tett sammen. 20 høringsinstanser svarer ja til spørsmål 2b og er enig i at hvit alba og skråstola, med psalter som kjennetegn på stola er et passende utgangspunkt for tjenstedrakten, da dette vil synliggjøre at kantoren er en del av de tjenestegjørende, og har en viktig liturgisk funksjon på linje med prest og diakon. *Det teologiske Menighetsfakultet* mener at en felles drakt med ulike applikerte symboler for de tre tjenstekategorier balanserer forholdet mellom tjenestenes egenart og det de har felles, noe som understreker for kantors del at en beveger seg i spennet mellom det diakonale og det kateketiske. Disse høringsinstanser mener at det bør være rom for variasjon både på bakgrunn av etablert praksis, lokal egenart og samsvar med korenes drakt ut fra estetiske hensyn. Ingen av høringsinstansene tar til orde for at én drakttype skal være påbudt, eller om det skal være obligatorisk å bruke drakten.

18 høringsinstanser svarer ja til høringssspørsmål 2b og mener at drakttypen ikke skal være påbudt, og er dermed underordnet sammenlignet med vigslingen selv. Lokale hensyn og det totale estetiske inntrykk fremheves som en gyldig grunn for å finne alternativer, som kan inkludere samtlige forslag i høringsdokumentet og sivilt tøy med annet vigslingstegn, for eksempel, et smykke med samme symbol som albaen. Andre fremmer muligheter for å velge lokalt blant flere ulike forslag. Å være synlig som kordirigent er en faktor som nevnes som utslagsgivende, og der er det mer naturlig å bruke alba med skråstola, enn hvor man er tilbaketrukket på galleriet.

Høringsinstansene er samstemte om at liturgiske klær kan brukes av alle medliturger i gudstjenestelivet, og kun skråstola over alba skal være forbeholdt de vigslede. *MFO* mener at en felles tjenstedrakt som vigslingstegn må sees i sammenheng med et mangfold av ulike drakter som er i bruk. Det vil ta tid å innføre noe nytt, og de som har andre drakter i dag må kunne beholde disse så lenge de ønsker.

Noen få høringsinstanser bemerker at skråstola ikke er å anse som et upraktisk plagg under musikkutøvelse, mens andre påpeker at det vil være store variasjoner på individnivå knyttet til hva som oppleves som komfortabelt arbeidstøy. *Oslo biskop/bispedømmeråd* mener at en fotsid kappe er lite egnet når en skal betjene fotpedaler på orgel, og tradisjonelle albaer er «tunge» på ermene når en skal dirigere kor eller betjene orgelmanualer. *Det praktisk-teologiske seminar* mener det kan utvikles en albatype som passer til de oppgavene en kantor skal utføre.

Stavanger biskop/bispedømmeråd mener at det ideelle hadde vært om hver av de vigslede tjenestegruppene hadde sin egen utforming av stolaen. Kirken bør ta konsekvensene av Bispemøtets avvisning av et samlediakoniat som modell for organiseringen av de kirkelige tjenestene. Skråstola forbeholdes da for diakonene, rettstilt stola for prestene, og de øvrige tjenestegruppene bruker stolaen som fellesnevner og et synlig tegn på vigsling, med ulike utforminger og plasseringer.

Oslo biskop/bispedømmeråd opplyser at mange kantorer allerede bruker tilpassede albaer som er utformet slik (med knapper eller glidelås) at nedre del med letthet kan fjernes så albaen ender ved hoftene når en skal sitte ved orgelet; stolaen kan være kort og ende ved livet over en røklin eller kort alba. De anbefaler at Kirkerådet utreder flere alternativer til liturgiske klær før saken fremmes for Kirkemøtet. Det bør også være tillatt å kunne bruke sivilt tøy som i dag. *Bjørgvin biskop/bispedømmeråd* mener at

Av praktiske grunner bør ein få særskilde føresegner for utforminga av kantoralba slik at denne ikkje vert upraktisk ved orgelspel og andre oppgåver. Denne bør vere fin å sjå til bakfrå og kan til dømes ha ein splitt framme som gjer at ein kan dra kappa til sides så ein ser føtene når ein spelar.

Flere peker også på annen symbolbruk: *Hamar biskop/bispedømme* mener at tjenestedrakten bør utformes i tråd med annen liturgisk symbolbruk, men ikke nødvendigvis være alba med stola. *Areopagos* mener at «det bør vises åpenhet også mot andre symboler enn psalter på stolaen.». *Nord-Hålogaland biskop/bispedømmeråd* og *Stavanger biskop/bispedømmeråd* anbefaler også et bredt utvalg av mulige symboler. Symbolene bør vise den en skal tjene (den treenige Gud) og si noe om egenarten for den tjenestegruppen en tilhører. *MFO* bemerker at plasseringen på skråstolaen må gjennomtenkes, da dette ville kunne bli stående skjært på skulderen. *Det norske diakonforbund* og *Det praktisk-teologiske seminar* støtter ikke forslaget om at kantor kan bruke skråstilt stola sammen med alba eller at annet liturgisk plagg.

Konklusjon

Høringen viser at spørsmålstillingene knyttet til liturgiske klær henger sammen med svaralternativene. Instansene som fremmer en videreføring av obligatorisk vigsling, heller mot alba og skråstilt stola med passende symbolikk.

Høringsspørsmål 3:

Hvilke tiltak mener høringsinstansen gjennomføres nærmere for å styrke rekrutteringen til kantortjenesten?

Nesten samtlige hørings svar inneholder et eller flere forslag til rekrutteringstiltak. I det følgende listes disse forslag opp under ulike overskrifter.

Bred og langsiktig rekruttering

Det er et stort behov for å fremelske interesse for orgel, kor og kirkemusikk. «Det må snakkes stort om det å være musiker i kirken»; «det kan være nødvendig å framsnakke de kirkelige profesjoner» mener *Stavanger kirkelige fellesråd*, *Norges kirkesangforbund*, *Presteforeningen* og *Rønvik menighetsråd* samt flere kantorer. «Fornøyde kantorer som snakker positivt om sin egen tjeneste er viktig.»

Flere taler for at vigslingsordningen i seg selv vil virke rekrutterende på sikt (*Rønvik menighetsråd* og flere kantorer). Dette er ikke *Det praktisk-teologiske seminar* enig i og påpeker at det ikke er vigslingen som avgjør hvorvidt mennesker ønsker å bli kirkemusikere, men snarere verdsetting av kirkemusikken i kirken. *Det teologiske Menighetsfakultet* mener at vigsling av kirkemusikere til kantor ikke bør bety at kirkemusikeren får en smalere forståelse av sitt mandat og virkeområde, men i tråd med VAK-utrednings intensjoner, vil gjøre rolleforståelsen bredere, åpnere og dypere. *NTNU* peker på at

Det har så langt ikke vært gjennomført noen helhetlig, samordnet, systematisk og målrettet nasjonal rekrutteringsaksjon med alle berørte aktører og problemeiere (primært kirken, men også fagforeningene, kulturskolene, utdanningsinstitusjonene) i et felles løft for å gjøre noe med rekrutteringssvikten. I likhet med rekrutteringskampanjer til andre yrker som har gitt resultater, vil en måtte sette av tilstrekkelige ressurser og tiltak på bakgrunn av empiriske data som framkommer. Det vi vet av undersøkelser om ungdom og yrkesvalg, er at momenter som yrkets status og omdømme, lønns- og arbeidsforhold, karrieremuligheter mm er blant de viktigste faktorene.

Agder og Telemark biskop/bispedømme foreslår at rekruttering skal gjelde kirkemusikeryrket og ikke bare kantortittelen. Det er utarbeidet en plan for etablering av tilbud innen linje for klassisk og rytmisk musikk som videreutdanning ved Universitet i Agder, noe som vil en bredere tilnærming til musikkutøvelse i menighetene. Også *Hamar biskop/bispedømmeråd* understreker at det må gis gode mulighet til å arbeide med ulike musikkstilarter. *Det norske diakonforbund* mener at tilrettelegging for rekruttering og ekvivalering av utenlandske søkere også er aktuelt.

Barn, unge, orgelskoler og korskoler

Tiltak for å styrke og støtte orgelundervisning/orgelskoler for barn, og å følge opp barn og unge som viser interesse i kirkemusikk, nevnes i de aller fleste høringssvar. Opprettelse av orgelklubber nevnes især, og samarbeidsmodellen mellom kulturskolen i Trondheim og Kirkelig fellesråd i Trondheim fremheves av *Nidaros biskop/bispedømmeråd* og *Nidaros domkirke og Vår Frue menighet*:

Der hvor rekrutteringstiltak (...) har gitt positive resultater, har nettopp relasjonen til orgelet vært et sentralt element (...) det er viktig å legge til rette for en positiv kommunikasjon rundt vår orgeltradisjon.

Kirkelig utdanningscenter i nord og Tromsø kirkelige fellesråd understreker at det bør utvikles en nasjonal plan for orgelklubber, og det bør gjennomføres regionale kurs for barn og unge, jfr. Bodø internasjonale orgelfestival og Ung kirkesangs årlige kurs. *Agder og Telemark biskop/bispedømme* foreslår at både kormiljøer, ungdomsklubber, gudstjenestefellesskap og trosopplæringen er gode arenaer for kontakt med ungdommer, og gjerne med en tydelig forankring i og tilhørighet til søndagsgudstjenesten.

Flere foreslår at det må legges til rette for at kantorene kan få mulighet til å undervise i sin stilling. *Lillehammer kirkelige fellesråd* fastslår at orgelskole-modellen er for ambisiøs for de fleste travle kirkemusikere, og at det er optimalt å starte orgelundervisning fra 13-14 år, forutsatt god basiskompetanse på piano. *Griegakademiet* foreslår at øvingsmulighetene for elever må forbedres i form av mindre øvingsorgler ved kulturskolene og andre egnede lokaler i tillegg til kirkeorglene. *Det teologiske Menighetsfakultet, MFO og Stavanger*

biskop/bispedømmeråd påpeker at gode instrumenter/orgelpark også vil opprettholde og styrke standen og standarden på kantortjenesten i menighetene.

Rekrutteringsansvar

Et flertall av høringsinstansene plasserer ansvaret for rekruttering hos alle kirkelig ansatte. Samtidig må den enkelte kantor ha et spesielt ansvar for å rekruttere kirkemusikere. Undervisning i liturgisk musikk og orgelspill bør legges inn i tjenesteordningen som en mulig tjenesteoppgave, mener bl.a. Hamar *biskop/bispedømme*. *Are Alund* skriver at kantoren bør få et overordnet ansvar for rekrutteringsarbeidet i menigheten, og det kan skje både fra orgelkrakken og ved kortjenesten. Andre påpeker at arbeidsgiverlinjen skal gjøres oppmerksom på sin plikt i rekrutteringsspørsmål.

Kantor *Ivar Jarle Eliassen* mener at kirken har behov for å styrke sin egen oppfatning av kirkemusikkens funksjon og berettigelse gjennom entydige signaler om at kirken trenger kirkemusikken og kirkemusikerne. Det vil føre til en mer fundamental forståelse for unge mennesker som kan tenke seg å bruke sitt liv og sine evner til en livslang tjeneste i kirken.

MFO og *KA* presiserer at tiltak for rekruttering til tjenesten primært hører hjemme hos partene i arbeidslivet, og viser til arbeidet som et partssammensatt utvalg i *KA*-området nylig har gjennomført. Partene har ikke tatt stilling til lønn som virkemiddel, som særlig for de som har høy utdanning har en klar betydning da disse gjennom flere år er blitt hengende etter i lønnsutviklingen. *MFO* mener at høringsspørsmål som gjelder rekruttering, utdanning og kantortjenesten for øvrig fortjener å bli løftet fram i en egen høring.

Rekrutteringssamarbeid

Noen høringsinstanser foreslår at det inngås en samarbeidsavtale med *Ung kirkesang* og andre organisasjoner og miljøer som arbeider med kirkemusikk for barn og unge, samt kulturskoler og musikklinjer. Grupper av rekrutter til kirkemusikken bør samles regionalt og nasjonalt for oppfølging og møte med nasjonale og internasjonale størrelser innenfor kirkemusikken. Kulturskoler og videregående skoles musikklinjer bør også kunne være samarbeidspartnere i rekruttering

Hele stillinger er nødvendig for rekrutteringen

14 høringsinstanser peker på at hele stillinger er viktig for at studenter skal kunne se en fremtid i yrket, og at korarbeidet bør vektlegges. Flere mener at stillingsstørrelsene bør økes og ikke reduseres, slik det er tendenser til. Det er «avgjørende at stillingene er store nok til å kunne livnære seg av.». *MFO* presiserer at kompetansefordelingen blant kirkemusikere i Norge viser at godt over halvparten har kantorkompetanse, og nesten 200 hadde i 2013 utdanning på mastergradsnivå eller høyere. Da er det spesielt utfordrende for langtidsutdannende og for hele yrkesgruppen at stillinger er på gjennomsnittlig 83 prosent. Hele stillinger bør være en naturlig del av det langtidsengasjementet som vigsling legger opp til, og bør møtes med tiltak mot uønsket deltidsarbeid.

Økte offentlige bevilgninger

Kirkerådet må øremerke midler til nasjonal kirkemusikksatsing, mener *Björgvin biskop/bispedømmeråd*, og *Borg bispedømme* mener at slike bevilgninger understreker hvor høyt man vil sette musikk i formidling av kirkens budskap. *Kirkemusikksenter Nord* mener det er viktig å styrke rammevilkårene for kirkemusikk særlig knyttet til enkelte regionale kraftsentra. Flere fremhever at kirken i større grad må legge seg på et

konkurransedyktig lønnsnivå, hvor skoleverket nevnes som sammenligningsmulighet (*MFO, Nidaros biskop/bispedømmeråd, Presteforeningen, Stavanger biskop/bispedømmeråd, Stavanger kirkelige fellesråd og Griegakademiet*).

Norges kirkesangforbund og Ung kirkesang peker på utfordringer knyttet til nedskjæringer i kantorstillinger som kan føre til at korledelse ikke lenger regnes som en del av tjenesten. Dette kan føre til færre rekrutteringsmuligheter. Korledelse er en tjeneste som ikke er lovpålagt, men det bør settes av tid til barne- og ungdomsarbeid i alle kirkemusikerstillinger. Domkirkene og andre kirkemusikalske miljøer bør gis moralsk og økonomisk støtte.

Konklusjon

Høringen gir mange viktige innspill for det videre arbeid med rekruttering. Disse synspunktene tas med i det videre arbeidet i Kirkerådet med rekruttering.

Hørings spørsmål 4:

Hvilke tiltak mener høringsinstansen bør iverksettes for å styrke utdanningen til kantortjenesten?

Mange av høringsinstansene fremmer konkrete forslag til dette spørsmålet.

Kirken og utdanningsinstitusjonene

28 høringsinstanser mener at Den norske kirke burde samarbeide tettere med utdanningsinstitusjonene og gi en tydeligere bestilling til disse. 16 instanser peker på at tverrfaglig samarbeid mellom utdanningsinstitusjonene som utdanner kirkemusikere, prester, kateketer og diakoner samt deres arbeidstakerorganisasjoner må styrkes. Hørings svarene tydeliggjør et latent behov for å samordne utdanningsinnhold for ulike tjenester med kirkens egentlige behov. Tverrfaglig samarbeid mellom utdanningsinstitusjonene som utdanner kirkemusikere, prester, kateketer og diakoner bør formaliseres, og arbeidstakerorganisasjonene vil også kunne bidra med å samordne tiltak knyttet til bl.a. rekruttering og yrkesutøvelse.

12 instanser understreker at høringsdokumentet har noen viktige drøftinger av forholdet mellom kirkemusikerutdannelsen som en *profesjonsutdanning*, hvor kirkens gjøremål og tjeneste er i fokus, og som *disiplinutdanning*, hvor kunstneriske kvaliteter bringes inn i kirkens verden. Denne balansegangen fremheves som viktig å bevare. Den bør styrkes gjennom tettere kontakt mellom lærestedene, og spesielt mellom stedene som tilbyr kantor - og presteutdanning slik at de kan oppleve hverandres kompetanse og verdsette denne.

Misjonshøgskolen foreslår å opprette et nasjonalt samarbeidsråd for å sikre god kommunikasjon mellom utdanningsinstitusjonene og Den norske kirke, og avstemme forventninger hos både fremtidige kantorer og menighetene som disse skal tjenestegjøre i.

Hørings svarene peker også på et behov for å avklare og styrke relasjonen mellom arbeidsgiveren og kallsinstitusjonen, Den norske kirke. Biskopenes mulighet til å motivere til å la seg vigsle er avgjørende for kirkens forståelse av vigsling, da vigsling skal begrunnes ut ifra hva som er kirkens behov. Vigslingsordningen må kommuniseres

slik at det gir gjenklang hos kirkelige medarbeidere, heriblant kantorene, slik at det ikke foreligger uklårheter i hva som ligger i vigslingen og hva den gir av fordeler og ulemper for en yrkesutøver. Utbygging av rekrutteringsordningen «Veien til prestetjeneste» slik at det inkorporer alle tjenester i kirken, bør formaliseres i et program som «Veien til vigsljet tjeneste» eller «Veien til kirkelig tjeneste».

Noen høringsinstanser påpeker at mange lærere ved studiestedene som utdanner kirkemusikere tilhører en generasjon hvor vigsling til tjeneste ikke var et alternativ, og at enkelte av disse har valgt en akademisk karriere heller enn kirkelig tjeneste. Disse vil ikke uten videre bidra til styrking av den kirkelige identitet og vigslingsforståelse hos studentene. Det er derfor nødvendig å tenke langsiktig og fremelske en styrket kirkelig identitet over tid, heller enn å tvinge alle inn i en felles ordning.

NTNU kritiserer høringsdokumentet for ikke å trekke inn MFO-undersøkelsens resultater fra 2013, hvor 85 % av besvarelsene viser at kirkemusikerutdanningen er relevant eller bedre. Likevel må alle utdanningsstedene regelmessig vurdere, justere og forbedre sine tilbud i spennet mellom tradisjon og fornyelse.

Ulike kvalifikasjoner og studietilbud

Det er et behov for ulike kvalifikasjoner og ferdigheter blant kirkemusikere, noe som er tydeliggjort i de mange menighetene som ansetter kirkemusikere med alternativ kvalifikasjon, mener *Agder og Telemark biskop/bispedømme*. Utdanning i barnekorvirksomhet er fraværende i de fleste utdanningssentra påpeker flere av kirkemusikerne som har avgitt høringsuttalelse, og hele korfaget bør legges om slik at det i større grad er rettet mot kirkens behov. Men «orgelspill på høyt nivå er viktig for liturgisk spill, selv om ... [kirkemusikerens] ... oppgave er å få kirken til å synge.»

Det teologiske Menighetsfakultet fremmer synet at den differensierte tilnærming med plass for både vigslede og ikke-vigslede kirkemusikere passer godt inn under dagens utdanning. Alle studenter innenfor kirkemusikk bør ha nødvendig innføring i kirkefag på et høyt nivå tilpasset tjenestens egenart. *Lillehammer kirkelige fellesråd* mener at utdanningen blir for spesialisert på masternivå, og at utdanning utover bachelor-nivå bør gjenspeile stillingenes allmennpraktiserende art med fortsatt fokus på orgelspill og kordireksjon.

MFO peker på en annen utfordring i den alternative utdanningsveien hvor

Personer med utdanning på bachelornivå med annet hovedinstrument enn orgel, og hvor et tillegg med 60 studiepoeng med kirkemusikkfag inkludert orgelspill gir kantorkompetanse. Denne utdanningen kan på sikt komme til å svekke det klassiske fireårige profesjonsstudiet i kirkemusikk. Personer med denne kantorkompetansen har flere alternativer ut i andre deler av arbeidslivet og kan dermed komme til å ha en svakere yrkesfaglig tilknytning til kirkemusikeryrket.

Stavanger kirkelige fellesråd følger opp denne bekymringen: Det er «viktig for alternativer med 1-årig påbygning til Bachelor i musikk, at denne videreutdanningen er fylldig nok. Både orgelspill og andre fag krever modning over tid.»

MFO poengterer at blant mange arbeidsgivere i KA-sektoren har det utviklet seg en utbredt tendens til å lyse ut stillinger som kirkemusiker, menighetsmusiker, musikalsk

leder, e.l. istedenfor kantor. Dette gir uheldige signaler til kantorene om at de i mindre grad er ønsket som arbeidstakere i Den norske kirke. Dette vil nødvendigvis både kunne påvirke rekruttering til profesjonsutdanningen og kantorenes vilje til å søke slike stillinger.

Nidaros biskop/bispedømmeråd mener at det er viktig å legge til rette for bruk av andre instrumenter i tillegg til orgelet, og at utdanningsinstitusjonene oppfordres til å gi kortere kurs for ufaglærte kirkemusikere i deltidsstillinger.

Norges musikkhøgskole mener at deres «Årsstudie-modell» i sterk grad har bidratt til å utdanne kandidater med musikkutdanning på annet hovedinstrument enn orgel, og det arbeides nå med å få lagt inn orgelmetodikk – didaktikk inn i kirkemusikkutdanning. Dette støttes av *Grieg akademiet*. Behovet for videreutdanning for kirkemusikere uten kirkemusikerutdanning er latent og det er viktig at det som tilbys er relevant og profesjonsrelatert, mener *Stavanger biskop/bispedømmeråd*.

NTNU fremhever at i tillegg til den 4-årige orgelbaserte BA i kirkemusikk (med mulighet for påbygning MA i orgel eller kor) bør det utvikles et mer differensiert og arbeidsmarkedsrettet utdanningstilbud for kirkemusikk. *NTNU* har opprettet et årskurs i kirkemusikk med følgende begrunnelse:

- «Liturgi- og salmerefornene har sjangerbredde og mangfold som program, og det vil i økende grad bli et arbeidsmarked i kirken for musikere med annen instrumental bakgrunn enn bare orgel.
- Rekrutteringshensyn tilsier at søkertilfanget bør være så bredt som mulig.
- Å åpne opp kirkemusikkstudiet og følgelig det kirkemusikalske arbeidsmarkedet for kandidater med annet hovedinstrument enn orgel øker jobbmulighetene for disse.»

Regelmessige regionale fagdager

Agder og Telemark biskop/bispedømme har tatt initiativ til tettere kontakt mellom kirkemusikerne og biskopen gjennom en årlig fagdag fra 2015, i nær dialog med Kirkevergelaget, KA og MFO. Kompetanseutvikling innen orgelmetodikk og – pedagogikk for barn bør inkluderes i slike kurs, mener flere høringsinstanser, som også peker på at det er manglende kontaktpunkter mellom kirkemusikerne og bispedømmene, som ofte ikke har rådgivere for dette fagfeltet. Fagdager for kirkemusikere regionalt og nasjonalt styrker identitet og kompetanse og hever fagfeltets status og rom i kirken.

Praksis i studiet

Praksis i løpet av studietiden fremheves av 32 høringsinstanser. *Det teologiske fakultet* mener den praksisbaserte del av studieopplegget på Kirkelig utdanningscenter i nord, som inkluderer en måned veiledet praksis i kirkemusikkstudiet og en del felles undervisning med studenter som skal bli prester, kateketer eller diakoner, er en mulig modell til etterfølgelse. Og *Grieg akademiet* mener at «et felles kirkemusikalsk praktikum bør utvikles slik at de utøvende utdanningsinstitusjonene blir mindre sårbare for svingningene i søkertallene.». *Kongsvinger kirkelige fellestråd* mener at utdanningsinstitusjonene kan «i større grad forberede studentene på det som i høringsdokumentet kalles for «katedralbyggere» (s. 17).

Møre biskop/bispedømmeråd påpeker at enkelte studenter «fell i frå undervegs i utdanningsløpet (...) og ei slik mulegheit for praksis og nærkontakt med det daglege livet i kyrkjene vil kunne gje ekstra inspirasjon til å halde fram på den vegen ein har vald.».

Nyere kompetansebehov

Det er behov for økt kompetanse innen besifringsspill, bandleidelse, arrangering, samspill med ulike instrumenter og større sjangerbredde i utdanningen mener *Agder og Telemark biskop/bispedømme, Stavanger biskop/bispedømmeråd, Tunsberg biskop/bispedømmeråd, og Griegakademiet*.

I 9 av høringssvarene fremheves det at de liturgiske fagene i utdanningen (liturgikk og hymnologi) må styrkes slik at kantor lettere kan gå inn i et tverrfaglig samarbeid i menighetene, og se sin tjeneste som en del av det menighetsbyggende arbeidet og være en ressurs også i trosopplæring, misjon og diakoni. Faget som omhandler bibelkunnskap og tros lære må også bli større, mener flere. *Nidaros biskop/bispedømmeråd* mener at det er viktig å legge til rette for bruk av andre instrumenter i tillegg til orgelet, og at personlig egnethet for stillingen må kunne vurderes. *Norges musikkhøgskole* og *NTNU* peker på bredde-høyde-dybde i sin plattform, og refererer til nye og utvidede krav til kirkemusikeren. Beherskelse av besifring og pop-relatert musikk er en del av utdanningen som må styrkes. *Oslo biskop/bispedømmeråd* fremhever at det også er behov for økt vekt på improvisasjonsspill og det som betegnes som rytmisk musikk.

Konklusjon

Høringen gir mange viktige innspill til Kirkerådets videre arbeid med kirkemusikkutdanning.

Høringsspørsmål 5:

Hvilke tiltak mener høringsinstansen kan gjennomføres for å forbedre kantortjenesten i menighetene?

Plan for kirkemusikk

16 instanser forslår at *Plan for kirkemusikk* følges opp med lokale planer i alle sokn, og at samtlige menigheter bevisstgjør seg over innholdet.

Kantorrollen i menigheten må klargjøres

En respons som går igjen i mange høringssvar er at kantortjenesten, og kunst som erkjennelsesform, som livsfortolker og som uttryksmiddel for eksistensielle menneskelige verdier, bør avklares av kirken. *Bodø kirkelige fellesråd* og *Rønvik menighetsråd* mener at

Det kan arbeides for større lydhørhet for kantorers innspill i arbeidet med gudstjenester, kirkelige handling og i andre sammenhenger. Det må være et reelt samarbeid slik at ikke bare en tjenestegruppe dominerer (enten det er sterke prester, kantorer eller andre).

Nidaros biskop/bispedømmeråd mener at kommunikasjon mellom kirkemusikere og menighetsråd bør styrkes. Dette understreker også *Voss kyrkjelege fellesråd* som mener at

tjenesten kan bedres «gjennom bedre samarbeid mellom prest, sokneråd, og kyrkjelyd for å forenkla tenesta. Ha fokus på «bruksmusikken» i kyrkjelyden, ikkje i hovudsak kunsten.».

MFO nyanserer dette: «Kirken bør arbeide generelt for økt respekt og anerkjennelse for faglighet innenfor alle yrkesgrupper.». *Borg bispedømme* og 10 andre instanser mener at «det må stadig jobbes for at musikken verdsettes som en genuin del av formidlingen av kirkens budskap». Dette synet understrekes av dem som mener at kirkemusikeren bør trekkes aktivt inn i trosopplæringen, og barnekorarbeid (og orgelkonfirmanttiltak) må kunne anerkjennes som et tiltak i lik linje med annen form for trosopplæring.

Misjonshøgskolen og 6 andre instanser mener det må sikres «mer faglig samhandling og gjensidig anerkjennelse mellom tjenestegruppene i kirken» og lokale kirkelige ledere som prost og kirkeverge/daglig leder på en koordinert måte bør styrke opplevelsen av et tjenestefelleskap, og dermed styrke den kirkelige forankringen av kantortjenesten. *Møre biskop/bispedømeråd* påpeker at «det å framleis ha vigslinga i si fulle breidde er slik sett også viktig for å styrkje ein teologiske kompetanse og ei rolleforståing hjå kantorane som er til kyrkja sitt beste.».

NTNU mener at det skal legges til rette for oppgradering av kirkemusikertjenesten som et attraktivt *kunstfaglig* yrke for kompetente og motiverte musikere, noe som i sin tur vil bidra til rekruttering og livslang tjeneste.

Griegakademiet peker på at

Forventningene til kantorenes faglige bredde er store og ikke alltid lett å innfri. Dette har både med ferdigheter og faglig integritet å gjøre. Tjenesten krever en rekke ulike kompetanser, og ikke alle disse kan forventes å være tilstede hos enhver kantor.

MFO foreslår at det utarbeides en lett tilgjengelig idédatabase for kulturarbeidere i kirken.

Ressurser til mer tid og bedre økonomi

13 høringsinstanser mener at det bør gis gode økonomiske rammer og rom for kantor til å utprøve egne prosjekter og ideer slik at kirkens rom og evangelium gjøres tilgjengelig, og at de får et reelt ansvar for kirkemusikken, med klare forventninger og en løpende og tillitsfull dialog med arbeidsgiveren. Det bør gis rom for å skape samarbeidsarenaer for andre musikere og kunstnere i nærmiljøet, slik at «kysten kan peke på det uuttalte og uforklarlige, det som er større enn oss selv og som gir oss håp og mot til å gå videre med livene våre» (*Borg bispedømme*).

Etterutdanning og faglig virksomhet

14 instanser mener at kompetanse i råd og stab bør styrkes, også tverrfaglig. *Det praktisk-teologiske seminar* mener at kantor (og prest) har mindre innflytelse i det liturgiske arbeidet enn før gudstjenestereformen. For å forbedre tjenesten, «må kantorene få utøve den fagligheten de er utdannet til.». Flere instanser peker også på et behov for faglig påfyll gjennom regelmessige fagsamlinger, anledning til studiepermisjoner, samt anledning til å arbeide mer med det som motiverer mest og hvor man har mest kompetanse.

Hamar biskop/bispedømmeråd peker på behovet for obligatorisk etterutdanning i norsk kirke- og gudstjenesteliv for alle medarbeidere med utenlandsk bakgrunn, før disse eventuelt skal kunne bli vigset. Flere mener at kantoren også bør få tilbud om arbeidsveiledning, teamarbeid og prosjektstyring, barnekorledelse, praktisk pedagogisk utdanning og metodikk, organisasjons- og ledelsesopplæring, mentorordning for nyutdannede (eller master-trening, som *Ung kirkesang* kaller det) og *coaching* for å få hjelp til å møte ulike utfordringer som leder for det kirkemusikalske arbeidet i menigheten - og at noe av dette også legges inn i utdanningsforløpet.

Også disse forslagene til tiltak vil Kirkerådet vurdere i sin oppfølging av *Plan for kirkemusikk*.

Høringsspørsmål 6:

Hvilke andre synspunkt vil høringsinstansen gi til høringsdokumentet?

Til dette høringsspørsmålet gir *MFO*, *KUN* og *Griegakademiet* og andre noen bemerkninger til enkeltheter i høringsnotatet. Noen høringspersoner utdyper også hovedspørsmålet nærmere.

Til slutt:

KUN gir her det de kaller «en betraktning, som kanskje kan fremme `vigslingslyst´»:

Det bør være mulig å gjøre endringer i vigslingsliturgien for kantorer, som i større grad kan understreke musikkens betydning som en vei inn mot de hellige skrifter og den kristne tros sannheter. Punkt 3 under «formaning og løfteavleggelse» bør kunne «avprestes» og gis et språk som bekrefter musikken og salmesangen som åndelige kilder; for eksempel: -«at du også selv av hjertet legger vinn på å leve etter Guds ord, og gjennom studium i salmesang og kirkemusikkens vesen kan trenge dypere inn i den kristne tros sannheter.».